

РЕЦЕНЗИЯ

За работата на доц. д-р Иван Първев „Югоизточна Европа в немските политически списания от XVIIIв. (от Сремски Карловци до Свищовския мир, 1699-1791 г.), дисертационен труд за придобиване на научната степен „доктор на историческите науки“

Темата, която доц. д-р Иван Първев е избрал за своята дисертация за доктор на науките е значителна, но и необичайна.

Значителна е, защото в нея авторът се обляга на не особено широко използвана в проучванията за този период изворова база. Както и самият автор посочва, възможностите, скрити в политическите списания, до момента или не са били забелязвани или са били подценявани. От друга страна, самият необичаен градивен материал в немалка степен определя и структурата на изследването и разсъжденията на автора, и правените изводи.

Значителна е, защото, колкото и да се презастраховаме преди да изричаме подобни твърдения, темата, която доцент Първев разработва е първа по рода си не само в нашата, но и в европейската историография. Тук сполучливо са съчетани националната принадлежност на автора, която подхранва естественият му интерес как „другите“ ни виждат и дългогодишната ерудиция, която е натрупал, работейки в австрийски и немски архиви и библиотеки.

Значителна е, защото позволява на основата на анализа на немските политически списания (само да вметна, че авторът употребява и списание и журнал и не мога да разбера дали прави разлика между тях) да се потърсят няколко важни извода – за началните етапи във формирането на европейското обществено мнение, на примера на държава – изкушен съм да кажа „държави“, които по онова време са едновременно в гребена на прогресивното развитие на Европа и в същото време поне някои от тях са символ на ретроградност, на назадничавост.

Значителна е, защото е принос в допълнителното изясняване на проблем, който вълнува българските историци от около две десетилетия насам – как се създава образа на региона ни в Централна и Западна Европа и кои са устойчивите стереотипи във възприемането на народите, които го населяват.

Изключително трудно е в България да се прави дисертация на истинска балканистична тема. Особено пък за 18-и век. Основната спънка е пълната липса на достъпен изворов материал. Та съвсем не е за чудене, че доц. Първев е работил десет години по избраната от него тема. Бих добавил, че той е късметлия, но пък късметът е резултат от упорит труд, за да си осигури достатъчно специализации в авторитетни научни центрове, та да успее да обработи представителен и убедителен изворов материал.

Кои са основните достойнства на представения дисертационен труд?

Авторът на практика е изчерпал достъпното градиво по темата, така че можем да смятаме, че в това отношение едва ли има какво да се желае допълнително и дори и да се открият нови списания, добавеното едва ли ще бъде съществено.

Доцент Първев отдавна е доказал интереса си към теоретични построения в историческите изследвания, основани на педантичен анализ на историческото градиво. В тази посока върви и предложението от него модел и дефиниция за т.нар. „хомо политикус“, макар и самият той да изразява

известни резерви към нея. Във всеки случай обобщаващият подход, който предлага, е напълно приемлив и както и авторът посочва, дава възможност за обобщения.

Работата изследва и постепенното развитие на комуникационните канали на Централна с Югоизточна Европа, начините, по които европейецът не само научава за събитията в региона, но и постепенното осъзнаване на проблемите му. Разбира се, както посочва и авторът, това осъзнаване често е съпътствано от грешки, от неверни представи. Всъщност, като се замислим, сведенията за Османската империя и за народите, живеещи в нея, съвсем не са толкова малко, колкото би очаквал човек, като имаме предвид и комуникациите с империята и не дотам добрите отношения през по-голямата част от века. Нека само да посочим след автора, че на австрийското пратеничество от 1706 г. са нужни два месеца, за да стигне от австро-турската граница до Истанбул.

Изключително важен е въпросът, който за съвременниците може и да не е бил толкова значим, но в последните години е тема на сериозна научна дискусия в европейската историография – доколко и как пишещите през 18-и век са разбирали понятието Европа, доколко са се доближавали до „модерното понятие“ и доколко убедително можем да опитваме да отграничим образите на европейския Югоизток в започналото оформяне на европейско съзнание.

В тази връзка, авторът убедително показва, че списанията следят внимателно за всички прояви на „европеизиране“ на Османската империя. Всъщност като че има подсъзнателно желание тя да бъде включена в семейството на европейските народи с някаква неясна надежда така да се обезопасят от нея като непрестанна опасност. Заедно с това не пропускат да подчертаят и всяка случка, която потвърждава вкоренената представа за азиатското в империята, за безчовечието ѝ, макар ако си спомним подробно описаната екзекуция на въстаници на територията на Хабсбургската империя, едва ли бихме могли да намерим тук някакъв вдъхновяващ пример за хуманизъм в духа на учението на просветителите от 18-и век. Тъй или иначе постоянните коментари за евентуалното реално или мнимо турско-френско съюзничество говорят ясно, че за авторите на материалите империята отдавна е влязла в системата на европейските съюзи и вражди, а пък отношенията с Франция, както и показва доцент Първев са в много по-висока степен константно враждебни, отколкото с османците. Въпреки това, с повод и без повод избухват стари вражди, представени не като териториални конфликти или борба за преобладаване в една или друга територия, а като извечен конфликт между исляма и християнството.

Материалите в списанията очевидно създават обществени настроения и примерите, които цитира Първев, са показателни и многобройни. С коментарите си авторите изграждат нови или укрепват вече съществуващи нагласи. Само като пример бих дал разсъжденията дали султанът – респективно общественият ред в Османската империя – могат да се смятат за „кръволок“, т.е. доколко политическите традиции в империята отговарят на критериите, приети в Европа за привичен обществен ред.

Това, което, обаче, исках да видя, е анализ доколко материалите, печатани в списанията, съзнателно оформят общественото настроение в посоката, дирена от властта и всъщност дали властта въобще осъзнава необходимостта да дава определена посока. Една от податките в това отношение са мерките на властта за подкрепа на публични ритуали за мобилизация на масите. Друга, е съществуването на цензура, но очевидно авторът не е могъл да установи много категорични примери за действия в една или друга насока. Във всеки случай, самият факт, че властите нееднократно забраняват на вестниците и списанията да публикуват критични новини и коментари, означава достатъчно ясно, че са си давали сметка за значението на обществените настроения и за опасностите,

които би могло да представлява едно обществено мнение. Самите издатели са били напълно наясно с налаганите им ограничения, които анализират горчиво като обяснение защо са принудени да спрат издаването на едно или друго списание.

Разбира се, за да говорим за нагласи и обществено мнение трябва да си дадем отговор на въпроса доколко са били влиятелни разглежданите списания, доколко са имали достатъчно широка аудитория. Авторът е опитал да го стори, но ми се струва, че когато се говори за разпространението на списанията и тяхната четяща аудитория по-убедително би звучало изнасянето и анализът на някои други данни. На първо място за съотношението между градското и селско население в Германия. На второ, нивото на грамотност в немски говорещото общество като цяло и в градовете в частност. Тогава и един тираж от 500-700 екземпляра, за какъвто говори авторът, няма да изглежда толкова незначителен в очите на нашия съвременник. Да не говорим за 15000 тираж на една от книжките на „Разговори от царството на мъртвите“. Разбира се, всичко това ще е условно, но все пак ще говори за долната възможна граница на разпространение. Самият автор споменава, че месечната периодика не е обхващала и 1 % от тогавашното немскоезично население, но пък какъв е делът на тези, които имат реална възможност да упражняват влияние при определяне на политиката? Едва ли е много по-голям. В тази връзка щях да се радвам ако бях видял да речем сравнение между надницата на един квалифициран работник или цената на труда на един занаятчия и цената на едно списание. Такива изследвания в Европа вече има достатъчно.

Струва ми се, че авторът е излишно предпазлив, когато говори за обществено мнение. За мен лично е безспорно, че още по времето на Реформацията в германското общество има не само обществено мнение, но и не липсват опити то да бъде направлявано, така че анализът, който Първев прави на неговите прояви през XVIII в. е напълно логичен.

В тази връзка, струва ми се, че биха могли да се задълбочат разсъжденията на автора доколко съвременниците са правели разлика в жанровата специфика на вестника и списанието. Самият аз не познавам добре немските съчинения по ранната история и теория на журналистиката, но тъй като този въпрос за 18-и век е много подробно разгледан във френската, британска и американска историография, едва ли е пренебрегнат и от немските колеги.

Твърде любопитно за мен бе наблюдението, че бедността и началото на модернизационните процеси в различни общества раждат и сходни решения – става въпрос за т. нар. „читателски общества“, които по-късно в подобни форми се развиват и в скандинавските страни и при чехите и у нас. Разбира се, не бива да бъдем толкова материалистични, не само желанието да не се охарчваш играе роля, но и желанието да се срещнеш с хора, които имат близки до твоите интереси за да ги обсъждаш, или пък противоположни, за да утвърждаваш в спор позицията си.

Същевременно за мен би било интересно да се изясни въпросът доколко е единно културното пространство на немски говорещите. Поне в предложената дисертация позоваване на подобни изследвания няма – всъщност не зная дали въобще има. Има само лек намек, че трактовката на новините зависи от това дали списанието излиза в протестантска част на Свещената Римска империя, а доколкото мога да преценя почти всички, ако не и всички списания, които използва Първев, излизат в протестантската част. За мен би било интересно ако тази линия можеше да бъде проследена по-подробно, но както изглежда липсват необходимите сведения. Защото едновременно се вижда една иронична нагласа към католически висши военнослужители и заедно с това симпатия към Хабсбургите, които са католици и техните цели в Югоизточна Европа.

Структурата на предложения дисертационен труд, погледната с обикновените критерии,

е донякъде нарушена. Като обем втората част на работата безспорно не само натежава, но и категорично се налага над другите части – тя е към две трети от целия обем на изследването. Само че аз не съм привърженик на тъй милата за окото симетричност и според мен, начинът, по който е постъпил доцент Първев е уместен и е наложителен поради характера на изворния материал и избрания метод на анализ. В нея авторът продължава издирванията и анализите си, които прави от години насам на спектъра от политически и дипломатически проблеми, свързващи Югоизточна Европа и немскоезичното политическо пространство през 18-и в. В нея той опитва в много случаи успешно да съпоставя данни, извлечени от политическите списания с цялостната изворова база, с която разполага и която познава много добре. Всъщност това е изпълнение на една от задачите, които си набелязва в уводната част. Умело съпоставя сведенията от списанията и изводите, правени в тях с другите извори. Друг е въпросът, че за мен би било интересно да се вижда по начесто откъде идват сведенията на авторите – само от вестниците ли, както нееднократно се споменава, има ли белег да речем, че са имали нещо като кореспонденти в империята – някой търговец или дипломат, който им пише писма? Едва ли е случайно това, което на няколко места подчертава доцент Първев, че списанията публикуват и занимателни подробности, които оживяват иначе скучноватия често анализ (в тази връзка, интересно ми бе, че според изложението на автора не се отделя внимание на една благодатна и привлекателна за журналистите от 19-и век тема – харемът). На издателите, както изглежда, не им е и хрумвало да разпитат някои от гръцките, влашки, славянски или еврейски търговци, които пристигат по свои си дела в Лайпциг, Дрезден, Виена, та и откриват там свои кантори, да поискат от тях сведения за състоянието на нещата в родината им, за техните впечатления при сравняване на Османската империя и Свещената римска империя. Явно подобно мислене все още не е дял на уменията на журналистиката. Въпреки опитите на доц. Първев нееднократно да посочи къде сведенията от списанията могат да послужат и като първоизвор, все пак броят на подобни случаи е минимален и е ясно, че те трудно биха могли да са такива.

Именно, защото сведенията от списанията трудно могат да послужат като първостепенен извор, а по-скоро могат да подплатят фактографски неща, които ние така или иначе знаем, макар и може би не в такива подробности, за мен най-интересна и най-приносна в дисертацията е частта, посветена на образите и нагласите за Югоизточна Европа в съзнанието на средноевропейците.

Тук доцент Първев е бил възправен пред значителни трудности, свързани с относителната ограниченост, фрагментарност и хронологическа разпокъсаност на изворовия материал. За мен изход от положението би могло да бъде привличането на повече теоретически съчинения върху изграждането на „образа на другия“. И въпреки това, портретите, които рисува на народите, населяващи Югоизточна Европа показват, че постепенно те стават по-привични за четящите немци и австрийци. Не случайно, както посочва и авторът от време на време Османската империя се определя като „европейска“ държава. Аз очаквах преди да прочета дисертацията, че в нея ще има позоваване на тъй популярната през столетието в Европа идея за „благородния дивак“. Само че това очевидно го е нямало. Интересно е дали липсата се дължи на все пак дългата традиция на опознаване на региона или пък е инстинктивно признаване, че нито османците, нито балканските народи с тяхната дълга държавна история не могат да бъдат сравнявани с населението на Америка и Океания. В тази връзка бих искал да разбера, кога се употребява терминът османец и кога турчин, дали авторите правят някаква разлика или са взаимозаменяеми. Доцент Първев намеква, че се прави разлика между качествата на елита и на обикновените османци и ми се струва, че тази линия заслужава да бъде развита по-пространно.

Убедителен е анализът на доц. Първев (239-241) на постепенната промяна на европейското обществено мнение към Османската империя, при запазването на схващането за неевропейския ѝ характер, и постепенното, макар и не устойчиво, а зависещо от събитията преминаване от оценка, която набляга върху липсата на цивилизованост, съчетана със страха от нея, към пренебрежително отношение към начина на живот в империята, който трудно би могъл да достигне нивото на цивилизована Европа.

Съгласен съм с направените в заключението изводи относно степента на достоверност на материалите в списанията, особено в сравнение с вестниците и напълно одобрявам предпазливостта на автора да представя сведенията в тях като откровение за съвременния историк. Във всеки случай, те действително позволяват да се дири мястото на Югоизточна Европа в обществените нагласи на този, когото доцент Първев сполучливо нарича „хомо политикус“.

И накрая, разбира се, някои несъгласия или по-скоро препоръки, които в никакъв случай не са задължителни.

Не съм убеден доколко има връзка с темата на дисертацията ненужно подробното според мен описание на съвременните дигитализационни проекти.

Има някои повторения, продиктувани и от избраната структура, които при публикуване би трябвало да се изчистят.

Струва ми се, че е желателно при употребата на някои остарели топонимични да се дадат и съвременните, за да стане по-ясно на читателите къде се развива действието.

В заключение смятам, че представеният дисертационен труд отговаря на изискванията на закона за „теоретично или емпирично обобщение... на равнището на съвременната наука“ и без колебания препоръчвам на колегите да гласуват за търсената от автора научна степен.

Проф. дин Иван Илчев